

Extrémizmus a vyučovanie dejepisu na Slovensku – príspevok k jednej diskusii

Barnabás Vajda

V čom je problém? Základný problém vidím v tom, že niektorí vidia priamu a automatickú súvislosť medzi zosilňujúcim sa politickým extrémizmom na Slovensku a vyučovaním dejepisu na našich školách.

Začnem svoju úvahu otázkou, či vôbec nejaká súvislosť medzi verejnými prejavmi politického extrémizmu a školským vyučovaním dejepisu vôbec existuje. Na túto otázku nie je v mojich silách, aby som dal jasnú odpoveď. Jednoducho neviem. Nevie, lebo nemám na to empirické dôkazy alebo ich mám smiešne málo. Pravda, je možné dokladovať, že určitá časť slovenského elektorátu volila buď osobnosti, alebo strany, ktoré sú považované za extrémistické. Ale na to, či zosilňujúci sa politický extrémizmus a vyučovanie dejepisu súvisia, a keď áno, tak konkrétne ako, na to jednoducho nepoznám empirické dáta.

Už samotný pojem „extrémizmus“ je problematický. Nemám na mysli teraz to, že pojem extrémizmus je veľmi ťažké presne vedecky zdefinovať. Nemám na mysli ani to, že extrémizmus má viac foriem, o ktorých takmer nikdy nepočujeme, napr. okrem politického extrémizmu existuje ekologický alebo environmentálny, hospodársky, sexuálny extrémizmus atď. Okrem toho podľa mojich skúseností anglojazyčná žurnalistika používa pojem „násilného náboženského extrémizmu“ (violent religious extremism) oveľa častejšie, ako politický extrémizmus a slovenská tlač tieto pojmy preberá bez kontroly. Napr. „Iracká armáda bojuje pri hraniciach so Sýriou proti extrémistom“. (Aktuality.sk, 11.11.2017)

Čo sa týka slovenských pomerov, tu vidíme, že Špeciálna prokuratúra z času na čas sa odvoláva na „prudký nárast extrémizmu na Slovensku“. (Aktuality.sk, 08.10.2017.) Pritom vo väčšine prípadov Špeciálna prokuratúra konkrétne konštatuje, že: „Dominuje problematika trestných činov pravicového extrémizmu, neofašizmu, ako aj rad nenávistných trestných činov proti príslušníkom rómskej či židovskej komunity.“ Napriek tomu určitá časť slovenskej žurnalistiky používa pojem úplne odlišným spôsobom na úplne odlišné spoločenské problémy. Áno, je pravdou, že v parlamentných voľbách v roku 2016 sa do Národnej rady Slovenskej republiky dostala aj Ľudová strana Naše Slovensko, tj. strana, ktorú je možné považovať za extrémistickú – ktorá však bola legitímne zvolená občanmi Slovenskej republiky počas legitímnych volieb. V tomto, podľa mojej mienky neodbornom duchu sú interpretované, naschvál v pejoratívnej konotácii, ako „prejavy extrémizmu“, aj také spoločenské prejavy, ako napr. národno-konzervatívne tendencie alebo protestné hnutie proti liberálnym elitám atď. Aby som uviedol aj skutočne historický príklad, uvediem, že určitá časť slovenskej tlače hovorí takmer vždy o „pochodovaní extrémistov v Budapešti“, keď je témou Trianon, a to bez ohľadu na to, čo je konkrétne cieľom zhromaždenia.

Napriek horeuvedným termionolgickým nejasnostiam vychádzajme z predpokladu, že súvislosť medzi politickým extrémizmom na Slovensku a vyučovaním dejepisu existuje. V tom prípade ale kde, v akých konkrétnych prejavoch školského života sme schopní zachytávať špecifické formy, prejavy a podrobnosti prepojitosti medzi prejavmi extrémizmu a školského vyučovania dejepisu? V čom presne teda spočíva súvislosť?

Bez toho, že by sme sa ponorili do takmer nekonečnej hĺbky skúmania zložitosti historického vedomia človeka, vyzdvihnime iba jednu, síce fundamentálnu otázku, ktorá je mimoriadne relevantná z pohľadu našej témy, a to: Kde a ako sa vytvára historické vedomie? Škola a školské prostredie je určite jedna z viacerých faktorov, ktoré môžu (ale nemusia) vplývať na historické vedomie žiakov. Popri škole nesmíme zabudnúť na rodinu, rodičov žiakov, ani na prirodzené sociálne prostredie rovesníkov, ani na silné mediálne prostredie, v ktorom žiaci žijú (my všetci žijeme), ani na online sociálne siete, ktoré sú v poslednom čase oveľa viac vplyvnejšie, atraktívnejšie a slobodnejšie, ako formalizovaná škola. Medzi odborníkmi sú rozpory, aký je (aký môže byť) aktuálny percentuálny podiel jedného či druhého horeuvedeného faktoru (opäť, na Slovensku sú to iba odhady bez empirického zázemia) – avšak o tom, že škola je jedna z miest, kde sa môže vytvárať a formulovať historické vedomie žiakov a mladých ľudí, nikto nemôže pochybovať.

Bežne počujeme argument, že „mladí vedia málo o histórii“. Ak si zoberieme historické vedomosti, je pravda, že je potrebné, aby sme vedeli niečo o histórii, aby sme mali relevantné vedomosti o historických udalostiach, osobnostiach, javoch a pod. Čo však znamená to, že žiaci vedia „málo“ z histórie? Nikto nevie „všetko“ a posúdenie toho, čo je „dostatočné“ alebo „postačujúce“, je tiež problematické. Okrem toho koncept, že vedieť „veľa“ (alebo „vedieť všetko“) garantuje dokonalé a morálne správne poznanie – je mylný koncept.

V žiadnom prípade nechcem odbyť zodpovednosť škôl a konkrétne učiteľov dejepisu. Naopak: ako dôsledný kritik nášho učiteľského cechu, neustále sa snažím zamýšľať nad tým, kde je problém. Ktorá časť školy zlyháva: Škola ako sociálne prostredie? Pedagógovia, jednotlivci alebo kolektívne? Je dôvodom problémov nízka pedagogická kultúra a naša kolektívna metodická zaostalosť? Je dôvodom problémov to, že na Slovensku takmer vôbec nepoznáme iné učebné pomôcky vo vyučovaní dejepisu ako „oficiálnu“ učebnicu, pričom dôkladne rozpracovávaná rukoväť učiteľa a pracovné zošity z dejepisu úplne absentujú v našom systéme?

Prepojitosť extrémizmu s nedostačujúcim vyučovaním dejepisu pre niektorých historikov je lákavou možnosťou pre verejnú kritiku učiteľov. So slovami jedného maďarského kolegu: „Kotleba je zlyhaním vyučovania dejepisu na Slovensku.“ V tomto smere asi najsignifikantnejším prejavom posledného obdobia bol 15. Zjazd Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV, 11.-13. mája 2016 v Skalici. (Subal-lyová, Ľ.: Aktuality.sk, 12.05.2016.) Na tomto zjazde účastníci prijali výzvu, ktorá „upozorňuje na to, že mladá generácia podlieha vplyvu rôznych extrémistických a xenofóbnych ideológií“. (Balážová, Daniela: Historici: Učebnice nesmú byť ako tovar. Pravda, 11.05.2016.) „Situácia je alarmujúca“, upozornili kolegovia historici a zároveň žiadali ministerstvo, aby zvýšilo počet hodín dejepisu na školách. (Balážová, Daniela: Historici: Učebnice nesmú byť ako tovar. Pravda, 11.05.2016.)

A to sa aj stalo. Od 1. septembra 2017 sa v deviatom ročníku základnej školy zvýšila hodinová dotácia dejepisu z dvoch hodín na tri; a je charakteristické, že Štátny pedagogický ústav zdôvodnil túto zmenu ako významný krok „v boji proti extrémizmu“. V čom sa ale naši kolegovia historici mýlia je to, že samotné zvyšovanie počtu hodín dejepisu vôbec nie je východiskom. Pravda, okrem hodinovej dotácie zjazd historikov žiadal aj prehodnotenie systému celého vzdelávania, ako aj zmeny v procese schvaľovania učebníc. Ale aj tak sa mýlia podľa mňa v tom, že vidia priamu a automatickú súvislosť medzi zosilňujúcim sa politickým extrémizmom na Slovensku a vyučovaním dejepisu. Je typické, ako slová výzvy 15. Zjazdu Slovenskej historickej spoločnosti niektoré slovenské média interpretovali: „Ak sa s tým niečo nerobí a žiaci sa budú učiť z týchto kníh, tak vyrastie generácia neonacistov.“ (Balážová, Daniela: Historici: Učebnice nesmú byť ako tovar. Pravda, 11.05.2016.)

Argument, že dejepisári majú nízku hodinovú dotáciu na základných školách, je pravdivý. Aj ja považujem tzv. jednohodinovky za chybné rozhodnutie. Opäť treba však upozorniť na to, že vidieť priamu súvislosť medzi časovou dotáciou a kvalitou vyučovania dejepisu je mylná predstava. Môžeme mať aj päť hodín dejepisu týždenne, keď však neopustíme úplne zastaralé formy čisto výkladového spôsobu vyučovania dejepisu, ktoré sa zakladajú na mechanickom memorovaní, nedosiahneme zlepšenie kvality vyučovania dejepisu.

Oproti tým, ktorí vidia automatickú súvislosť medzi zosilňujúcim sa politickým extrémizmom na Slovensku a vyučovaním dejepisu na našich školách, ja túto priamu súvislosť nevidím, ba čo viac, ja osobne takúto priamu súvislosť odmietam. Síce nepopieram možnosť existencie nejakej súvislosti medzi týmito javmi, ale základný problém vidím v našej nevyspelej metodickéj kultúre vyučovania dejepisu. Je možné, že problém spočíva v obsahu vyučovania dejepisu, tj. buď v obsahu učebníc, buď v obsahu učiteľskej praxe, alebo v oboch.

Domnievam sa, je najrelevantnejším problémom v tejto súvislosti je totálne podcenenie didaktickej a metodickéj pripravenosti pedagógov. Konkrétne mám na mysli úplne zastaralé metodické postupy. Ešte konkrétnejšie, za najväčší problém považujem metódu učiteľského výkladu, ktorá je úplne bežnou a panujúcou metódou medzi učiteľmi dejepisu na Slovensku (veľká časť výnimkám). Metóda učiteľského výkladu, ktorá je zaužívaným spôsobom vyučovania dejepisu, nie je spôsobilá ani na „šírenie vedomostí“, a toľž nie na erudíciu historických spôsobilostí. Domnievam sa, že môžeme byť svedkami paradoxného javu, že žiaci prejavia „slabý záujem“ o školské dejiny hlavne kvôli zastaralým spôsobom vyučovania dejepisu, ako aj kvôli nekvalitným slovenským učebniciam dejepisu, ktoré do dnešného dňa sprostredkujú iba jedinú, tj. štátom centrálnu určenú naratívnu o dejinách.

Čo keď príčinou alternatívnych dejín je to, že žiaci nedostanú odpovede na svoje otázky? Čo keď siahajú po alternatívnych dejinách hlavne preto, lebo niektoré témy sú tabuizované, tj. nie sú súčasťou politicky korektného diskurzu o niektorých historických udalostiach? Nie je možné, že žiaci jednoducho majú plné zuby nudného porozprávania dejín monologickým spôsobom – metódou, ktorá sa eufemisticky nazýva „učiteľský výklad“?

Ďalšia časť argumentácie tých, ktorí vidia priamu súvislosť medzi extrémizmom a vyučovaním dejepisu je, že „máme zlé učebnice“. Musíme zdôrazniť, že Sloven-

sko je krajina, kde produkcia a vydanie školských učebníc dejepisu je dôkladne centralizované. To znamená, že na Slovensku tak dnes, ako aj v Československu pred rokom 1989, vydať sa môže len to, čo štát povoľuje. Všetky učebnice musia byť štátom povolené a sponzorované učebnice. Patria sem aj tie učebnice, ktoré sú – ako niektorí na to zrazu prišli – nedobré, lebo vraj pestujú extrémistické názory.

Domievam sa, že zástancovia názoru, že „žiaci vedia málo“, majú na mysli to, že niektorí žiaci nevedia „čo by mali vedieť“ alebo, že „vedia niečo iné, než čo my považujeme za správne“. Obidve alternatívy sú nesprávne. Čo je to za školu, kde sa nenaučíme, „čo by sme mali vedieť“ alebo v horšom prípade sa naučíme, „čo by sme nemali vedieť“? Predsa na Slovensku učia pedagógovia, ktorí majú štátne povolenie, aby učili dejepis, zároveň žiaci sa to všetko naučili resp. nenaučili zo školských učebníc, ktoré dostali certifikát od ústredných školských riadiacich orgánov Slovenska, že sa z nich dá niečo naučiť. V takomto prípade, keď „mladí vedia málo o histórii“, môžeme hovoriť nie o zlyhaní školy alebo učiteľov, ale o zlyhaní celého slovenského školského systému, vrátane prípravy budúcich učiteľov až po vydávanie školských učebníc.

A je tu i ďalší faktor na uváženie. História je veda, ktorá sa živí voľnou debatou. Historická veda je diskurzívnou vedou a konfrontácia názorov je ab ovo jej dôležitou súčasťou. Ak vychádzame z mylnej tézy, že sa žiaci majú naučiť „jedinú pravdivú históriu“, tak popierame jednu veľmi dôležitú súčasť našej vedy. Žijeme v krajine, kde sme mali raz pána ministra školstva, ktorý vyhlásil, že on si nevie predstaviť také vyučovanie dejepisu, ktoré sa zakladá na rôznorodosti názorov. Opak je pravdou: ani história ako veda, ani školský dejepis nemôžu existovať bez rôznorodosti názorov a voľnej – samozrejme podkladanej a civilizovanej – debaty. Ak niekto si myslí, že by sme mali mať učebnice dejepisu, z ktorých sa žiaci majú naučiť tú „pravdivú a správnu históriu“, tak to je opäť mylná predstava.

V tejto súvislosti vidím problém v tom, že naše učebnice sú príliš jednofarebné, a keď je záujem mladých ľudí o históriu slabý, tak je to dané tým, že z našich učebníc majú možnosť spoznať iba jednu jedinou pravdu, tj. vždy aktuálnu pravdu, vždy štátom danú pravdu, centralizovanú pravdu. Táto pravda v súčasnosti je národná pravda, ale kedysi bola pravdou socialistického typu človeka, predtým pravdou československou, atď., ale nikdy nebola diskurzívnou pravdou, pravdou, ktorá bola vyvedená z rôznych pohľadov na udalosti, historickou pravdou vyvedenou pomocou dôležitých historických spôsobilostí, ktoré napomáhali žiakom k tomu, aby sa oni sami naučili narábať s rôznymi, dokonca aj protirečivými názormi na tú istú udalosť.

Zdá sa, že niektoré vedecké výskumy, ako aj politológovia vidia koreň problému jasnejšie, než historici.

Jediný hlbší výskum o extrémizme, ktorý ja osobne poznám, pochádza z dielne Inštitútu pre verejné otázky (IVO) z roku 2017. (Velšic, Marián: Mladí ľudia a riziká extrémizmu. Výskumná štúdia. Inštitút pre verejné otázky, Bratislava, 2017.) Jeho autor, Marián Velšic v súvislosti s príčinami extrémizmu na Slovensku okrem iného konštatuje, že v skutočnosť ide o mixtúru veľmi rôznych komponentov: od politickej profilácie radikálneho nacionalizmu, cez rasové predsudky slovenskej spoločnosti a mytologizáciu historického vedomia až po xenofóbiu. Autor

zdôrazňuje, že „problém politického extrémizmu treba posudzovať v širšom historickom a spoločenskom kontexte. V každej krajine [V4 – pozn. BV] totiž existujú v súčasnosti rozmanité faktory, ktoré vytvárajú podhubie pre prejavy extrémizmu vo verejnom a politickom živote.“ (Velšic, Marián: Mladí ľudia a riziká extrémizmu. Výskumná štúdia. Inštitút pre verejné otázky, Bratislava, 2017, str. 4.)

Vo svojej vynikajúcej hĺbkovej štúdii Marián Velšic vidí multikauzalitu problému, tj. to, že extrémizmus vôbec nie je problémom školy, ale jeho hlavné príčiny sa skrývajú vo vážnom demokratickom deficite aktuálneho politického života na Slovensku. „Je to [extrémizmus] vážna výzva pre demokratických politikov [...] Ich úlohou má byť nielen aktívny odpor voči prejavom intolerancie, rasizmu, xenofóbie, antisemitizmu, všetkému čo vytvára podhubie pre extrémistckú politiku, ale aj poctivé demokratické vládnutie, boj proti korupcii, zvyšovanie dôveryhodnosti demokratických inštitúcií, napomáhanie tomu, aby ľudia nemali pocit odtrhnutosti od spoločenského diania...“ (Velšic, Marián: Mladí ľudia a riziká extrémizmu. Výskumná štúdia. Inštitút pre verejné otázky, Bratislava, 2017, str. 5.) Tieto slová po vražde Jána Kuciaka a jeho snúbenice znejú priam varovne.

Nie je náhodné, že ani politológ Juraj Marušiak, keď sa pýtali na jeho názor o extrémizme, nespomenie ako príčinu ani školu, a tobôž nie vyučovanie dejepisu. Z jeho slov vyplýva, že vyučovanie dejepisu s týmto problémom nesúvisí; súvislosť vidia iba tí, ktorí chcú odvádzať pozornosť od aktuálnych politických problémov. Čo je teda príčinou politického extrémizmu na Slovensku podľa Marušiaka? Politológ hovorí o „odcudzení voličov od politických elít“ a o tom, že „mladí ľudia majú podstatne horší štart do života, ako mali generácie pred nimi [...] Dnešné elity nemôžu toho veľa ponúknuť“. A to sme už vôbec nohovorili o prepojenosti politiky s korupciou. (Havrľová, Denisa: Rozhovor s politológom Marušiakom: Posun kradikálnej pravici je trendom. Aktuálne.sk, 15.05.2016.) Skratka: „Inklinácia k silám, spochybňujúcim demokraciu, vyplýva aj z celkového pocitu prehry a neúspechu.“ (Havrľová, Denisa: Rozhovor s politológom Marušiakom: Posun kradikálnej pravici je trendom. Aktuálne.sk, 15.05.2016.) Marušiakov názor plne podporuje nedávny výskum Európskeho parlamentu, ktorý v roku 2016 konštatoval, že na Slovensku až 63% mladých ľudí (16-30) sa cíti byť spoločensky marginalizovaným. (TASR správa, 14.05.2016) Nie je zaujímavé, že smerodajní predstavitelia vedeckého života, ani Marián Velšic, ani Juraj Marušiak vôbec nespomínajú vyučovanie dejepisu, ba čo viac, vidia základ problému úplne inde?

Možne je to preto, lebo historická veda je diskurzívnou vedou. Takýto diskurzívny charakter, žiaľ nikdy nebol integrálnou súčasťou vyučovania dejepisu na Slovensku, ani dnes nie je, ani pred rokom 1989 nebol. Neplatilo to ani v prvej Československej republike, a samozrejme žiadnu takúto tradíciu sme nezdedili ani z obdobia Maďarského kráľovstva pred rokom 1918. Na strane druhej však v moderných časoch poznáme na Slovensku až niekoľko pokusov o to, aby sme na Slovensku mali moderné vyučovanie dejepisu. Menšia skupina historikov sa už takmer jednu generáciu usiluje o to, aby sme mali tak moderné učebnice, ako aj moderný systém vyučovania dejepisu a to všetko na báze moderných didakticko-metodických prístupov. Táto skupina expertov dokázala spraviť mimoriadne veľké a dôležité kroky smerom k modernizácii učebníc, avšak ani oni nedokázali prelomiť betónový

val jednoučebnic, tj. systému, kde štát má monopol na jednu oficiálnu učebnicu dejepisu. Samozrejme, oficiálna argumentácia hovorí, že jednoučebnice majú hospodársky dôvod. V skutočnosti však ide o to, že tu máme viac ako storočnú tradíciu monopolizácie jedinej pravdy, či to bola pravda Maďarského kráľovstva, pravda čechoslovakistickej Československej republiky, pravda socialistického Československa alebo národná pravda modernej Slovenskej republiky. Možno to znie surovo, ale každému štátu záležalo na tom, aby jeho prava bola dávaná do úst žiakov.

A preto v našich učebniciach nie sú alternatívy, čo je horšie, súperenie historických naratívov v nich je prakticky vylúčené, dokonca priam nežiadúce. Cieľom pestovania historických vedomostí v tomto poňatí nie je nič iné, než jednoduché sprostredkovanie vždy aktuálnej pravdy hlavne prostredníctvom učebnic, keďže na učiteľov štát má menší vplyv. Napriek tomu, že historici vedia veľmi dobre, že hlavne v 20. storočí interpretácia takmer každej historickej udalosti je alebo môže byť silne diskutabilná, či už ide o slovenské dejiny, alebo ich súvislosti s maďarskými alebo českými dejinami, alebo ide o poňatie svetových vojen atď. A to som ešte nehovoril o interpretácii Slovenského štátu, alebo Slovenského národného povstania, alebo holokaustu – teda historických tém, ktoré sú de facto najaktuálnejšími témami, keď je reč o „extrémizme“.

Vo svojej úvahe sa zamerievam hlavne na slovenské pomery, aj keď musíme brať do úvahy širší európsky kontext, keďže sme svedkami podobných extrémistických tendencií v celej Európe, a vieme, že podobné pochybnosti o kvalite vyučovania dejepisu existujú aj v iných štátoch, a to nielen vo východnej Európe. Takže európsky kontext je relevantný. Juraj Marušiak súhlasí: „Trend posunu smerom k radikálnej pravici je rozšírený v celej Európe.“ (Havrľová, Denisa: Rozhovor s politológom Marušiakom: Posun kradikálnej pravici je trendom. Aktuálne.sk, 15.05.2016.)

Začiatkom riešenia situácie podľa môjho názoru môže byť také vyučovanie dejepisu a také učebnice dejepisu, ktoré sú problémovo orientované. Multiperspektivita a kritická analýza orientovaná na pestovanie historických spôsobilostí, metodicky založená na cvičeniach a na položení cielených otázok a úloh – skrátka toto ja považujem za správnu cestu smerom ku kvalitnejšiemu vyučovaniu dejepisu. A k tomu všetkému samozrejme treba pridať aj morálnu dimenziu, ktorá je neoddeliteľnou súčasťou školského vyučovania. Moderné a demokratické Slovensko potrebuje učiteľov dejepisu, ktorí si uvedomia, že v rámci vyučovania dejepisu, tj. tak v praxi učiteľov, ako aj v učebniciach tie najdôležitejšie témy sú cena ľudského života a hodnoty slobodnej a demokratickej spoločnosti.